

צריך להרבות בדברים על הצבא התורכי. אסתפק באמירה, כי מעודו לא היה צבא זה אויב נוח, וכי ציודו שופר בעת האחרונה, אלא שחסר הוא את הנסיון החדש של עריכת המלחמה, ונראה הדבר, כי רבים מדי בו הקצינים הראשיים הקשישים שגילם מביאם לידי הלך מחשבה במושגים של הדור הישן. אין הכרח להתיאש מן האפשרות ליישב את העניינים. אמנם, תורכיה אינה מוכנה להסכים לכך, שריבונותה הלאומית תהא לוקה, מבחינתה שלה, ומחמת סידור ענייני הדרדנלים, באם תוכרח להעניק למעצמה זרה זכות לבסיס ב"מיצרים". אבל פרט לתביעה כזאת, מוכנה היא, כפי הנראה, להרחיק לכת בכל הנוגע לבקורת החוזה הקובע כיום את הזכויות למעבר האניות מהים התיכון לים השחור — ולהיפך — ביחוד בימים של מלחמה. אכן, בקורת כזאת צריכה להיעשות, לדעתה, לא על ידי משאומתן בינה לבין S.O.S. בלבד, אלא בעצה אחת עם שאר העמים הנוגעים בדבר. אך דעתה זו אין פירושה, כנראה, סירוב להכיר בכך, שהאינטרסים הרוסיים בבעיה הזאת הם בעלי אופי ודחיפות מיוחדים במינם. יש לשער, כי אפשר יהיה להגיע לכלל נוסחה, שתתקבל על דעת כולם, נוסחה שתזכה את ברית המועצות במעמד של יתרון-זכויות. אך בינתיים טוב נעשה אם נציין את העובדה, שתורכיה תבחר, אל נכון, לקדש מלחמה ולא למסור „בסיס” במיצרים, או לוותר על מחוז קארס, או על כל שטח אחר משטחי אדמתה.

ר ש י מ ו ת כ ל כ ל י ו ת

אבי-מרים

הרהורים על ה"איסטרטיה הישובית" של פיתוח-המים

עם גמר המלחמה היתה מחשבתנו הישובית נתונה לגדולות — וביסוד הגדולות היו תכניות המים רחבות-ההיקף. עם הנסיונות לקיצוץ כנפי מפעלנו, עם המלצות ועדת החקירה „המרחיקות לכת”, עם החיצבות סימני השאלה הגדולים על מגמות השלטון, אפשר כי יימצא מי שיחשוב שהתכניות הגדולות אינן אקטואליות. אך לא כן הוא. ואם גם בשינוי צורה, ואם גם, לעתים, לשיעורין, ואף גם תוך הלאבקות, תימשך החתירה למימוש, רשימתו של אבי-מרים, שהוא אחד העוסקים בבעיות המים בארץ-ישראל, מציגה בפני הקורא מספר בעיות בעלות ערך קיים להרחבת תחומי התישבותנו.

א.

פיתוחה האינטנסיבי של הארץ, גידול יישובה העברי עד כדי היותו עם-חי הנושא את עצמו וקולט בכוחו הוא את המוני-הגולה, ביצור יסודות רחבים ובריאים לכלכלתו הנבנית, — כל אלה תלויים, ללא-ספק, בתכנית מקפת של ניצול מקורות המים, שתתגשם על פני הארץ כולה. ואפשר שיש צורך בכמה הערות, המכוונות להבהרת מושגיה-יסוד הכרוכים בכל מעשה רחב-ההיקף של השקאת הארץ ופיתוחה.

יתכן, שהצורה הנוחה להערות אלו תהיה צורת ה"ויכוח-כאילו", עם דעות והשגות, מוטעות או בלתי-מובהרות, אשר נניח לצורך זה כי מתהלכות הן בקרב צבורנו.

ב.

נניח נא לרגע, כי אחת הדעות, המקובלות אצלנו, ביחס לאופן פתרונה של בעיית ניצול המים בארץ, היא באפיק-המחשבה, שניתן אולי לכנותו (מתוך גלגול-שימוש בכינוי שהושמע ע"י אחד מ"אנשי-המים" שבישוב) בכינוי של Via Juda'ca ("דרך-היהודים"); דהיינו, כך, בערך: — אנחנו נלך בדרך שלנו; ודאי, אין אנו מתכוונים לנשל את מישהו ממקומו המיושב, אבל אנחנו נדאג לפתור שאלות שלנו, בשבילנו בלבד, בכסףנו, ביומתנו, בכוחותינו הטכניים, בלי להטות שכמנו לעול פתרון של בעיות ניצול ושיבות מכסימלי לקרקעות הארץ בכללותן; אנו מבקשים רק רשות מוגדרת לזכות השימוש במים, באשר הם שם, ואנו נספיקם בכל צורה שהיא לקרקעות העומדות לרשותנו; ואלו קרקעות שאינן עומדות לרשותנו — לא עלינו, כאמור, דאגתן...

והנה, דרך מחשבה כזאת אילו זכתה למהלכים בתוכנו — היו כרוכות בה סכנות ישוביות-איסטרטגיות, בטחוניות ומדיניות לא-מעטות. ודי לנו לתאר לרגע לעצמנו מציאות, שבה יקומו כבר סידורים ראשיים, מורכבים ויקרים, בנגב, אשר יאפשרו קיום לעשרות ישובים שלנו; והנה, אפילו בדרך-המחשבה השימושית וה"מעשית" ביותר, באם ייעשה הדבר בתנאי ה"סטאטוס-קבו" המאובן, המוסיף לו להתקיים, לגבי המשק הערבי, — משק, אשר ימשיך גם אז להתקיים לידנו ובמחיצתנו, — לא יהיה זה מצב בריא, שבו העורקים מזבילי-המים, (שהם ממילא מקור בלתי-יפוסק לדאגת השמירה ונושא מתמיד לסידורי הבטחה) יעברו על פני סביבה גם נחשלת וגם אשכנה, בהולכים את זרמי-המים, מקור החיים והמחיה לקיבוץ כה גדול וכל כך מבוסס-יותר מבחינה משקית, אין בכך חיוב, לגבי הצבור המפותח יותר, המקיים את השמירה ועל כן גם כה שנוא — ואשר אם גם יצליח לשמור על נכסיו אלה מנוק, ממילא יעלה לו הדבר בהוצאות, אך מוטב לו שלא תחרוגנה אלה ממסגרת התנאים ה"תקינים". אך לא פחות משיקול זה, המתעורר אפילו בדרך מחשבה "שימושית" ביותר, חשובים שיקולים ומניעים מסוג אחר לחיפוש דרכים להקטין את עצם האפשרות האובייקטיבית של "ניגוד" משקי וגירוי נפשי כזה שבהפרשים בולטים בין רמות החיים והנאות הישובים או האזורים הסמוכים ממפעלי-מים אדירים, העתידים לקום, ואם גם, ודאי, שום פתרון בדרכיה בניה לא יפטרנו מחובת סידורי-שמירה ברשת מים כה ענפה וכה חיונית, הקשורה בתכניותינו, הרחבות בכלל זה, כלום אין זה מחובתנו לעשות את הכל, כדי להקטין כל מקור לנטיית שליליות, להגביר את הרגשת התועלת המשותפת ולהעמיד על המינימום את כל חזיונות ה"חיכוך", המלוים מעשי-פיתוח כאלה, המשנים את פניה המשקיים והדמוגרפיים של הארץ?

ג.

כתפרון המתאים ביותר מתבקש מאליו, כפי שכבר נרמז, הפתרון של "דרך-השיתוף". והלא גם ממילא נוצר מצב, אשר בו לא קיבלנו עד כה, ויתכן שלא נקבל גם בעתיד הקרוב, כל עצה מוחשית מצד הממשלה לרכישת קרקעות לצורך התישבותנו. דבר המתקבל על הדעת הוא, כי בעד הזכות לקבלת שטחי קרקע נצטרך לשלם לא-בוול, לפי עקרון ה"חליפין", של מקורות מים — שיווצרו על ידינו — תמורת קרקע. אכן, כל כמה שנראה את המים כגורם יסודי לכוח הקליטה

של הארץ — נודה, כי עקב סידורי-החליפין מסוג זה לא יעמוד לרשות התישבותנו אלא חלק מסויים ממקורות המים, וע"י כך יצומצמו במידה ניכרת, כתוצאת השיתוף, האפשרויות התיאורטיות להתישבותנו על פני הארץ. עם זאת, מבחינה מדינית ובטחונית — ביחסי השכנים, בסידורי-המגן, במידת החופש שלנו לנקוט צורה הולמת את האינטרסטיה הישובית שלנו, המשקית והאוכלוסיתית — יהיו אז התנאים נוחים הרבה יותר מאשר במסיבות, אשר דמותן להלכה צוינה בפרק הקודם. הכלל הגדול של אוכלוסית האזורים הנוגעים בדבר (פרט למופקרים-מתמיד ולבעלי נקמות פרטיות, אולי) ידע אז להחשיב את עורקי המים המרכזיים ולהבין את השמירה מכל משמר עליהם, וכל נזק לאלה ייראה כדבר שאינו אלא בבחינת: "תמות נפשי עם פלשתים". ואם, אגב כל זעזוע בינלאומי חמור, עשויים בתקופתנו זו עורקי-המים ומקוי-מים — ככל נכס משקי חיוני במדינה חדישה — להיות נושא להתנכלויות ולסכנות (כנסיון תעלות-גרמניה וסכרי-איטליה במלחמת-העולם האחרונה), — ודאגת-המשמר המקומית, המיוחדת לארצנו, תשאר, כאמור לעיל, בתוקפה תמיד — הרי מבחינת התנאים המשקיים, והישוביים (וממילא גם מדיניים) נעלה על ידי זה על דרך לקראת מצב-דברים אשר לא יחרוג הרבה מתחום של ההכרחי בתוך מדינה תקינה.

ד.

נקודות מיוחדות בכל דיונינו בתכניות ארציות של פיתוח-מים והשקאה נראים מקורות מימיו של הירדן, הסמוכים לגבולות הארץ. בחזקה זו הם מקורות החצבאני, הדין, הבניאס והירמוק. אלו הן מן הנקודות החיוניות הרגישות שבכל מעשה-פיתוח ארצי נרחב, ואפשר להקדים ולומר: ניצול המקורות האלה והבטחתם מעוררים בעיות, שפתרון מצריך או מידה גבוהה של בטחון בציונותו של שלטון הארץ — או מידה גבוהה של שלטון מדיני בידיה של הסמכות הציונית העליונה — ונמצא, כי אלה הם שנים שהם אחד. מן הראוי לייחד את העיון לכל אחת מן הנקודות הללו.

(1) החצבאני. את הניצול מרחיק-הלכת של האפשרויות לאגירת המים מן החצבאני ולשימוש התכליתי ביותר במי-השטפונות — וכן לייצור כוח הידרו-חשמלי — ניתן, כנראה, להשיג על יסוד הבנת גומלין ענינית, הסכמי גבולות ותיאומי-שטחים, עם הלבנון, — לתועלת שני הצדדים.

רק עם התברר מידתה של הסכמת הגומלין מסוג זה אפשר יהיה גם לקבוע את מקומם המדויק של ה"מבנים הראשיים", שיש להקים, — לעומת האפשרויות שבמצב-הגבולות הנוכחי — ואת הדרך והאופן שבו יועמדו תחת הסמכות המדינית-האדמיניסטרטיבית הנחוצה. יקשה במקצת לצפות מן השלטון הקיים בארץ, על מגמותיו הידועות, — או מכל שלטון אשר המטרה הציונית של משטרי-הארץ לא תהיה נר לרגליו — כי יגלה את הרצון, היוזמה, כושר-ההסתגלות וכוח-השכנוע הדרושים להשגת הסכמים מרחיקי-הלכת מעין הנ"ל. אכן, אם גם לא יורחב גבולן של האפשרויות אשר בתחום-הצפון של הארץ, הרי יהיה עלינו להחליט ולעשות מה שאפשר בתחומים הקיימים, מתוך ויתור על כל אפשרות של השקעות-יסוד — ותוספת-תנופה — שמעבר לכך. גם במקרה זה יהיו המים, באותו איזור, ניתנים לניצול ניכר למדי, אף בתנאי הארץ, — אלא שאו"ה יהיה בודאי צורך להגדיל את ממדי התעלה הראשית; אפשר יהיה להעביר את המים במשך כל ימות-השנה ולאגרים במקוים שייקבעו לשם כך בתוך תחומי הארץ.

(2) הדין. מקור חשוב זה של מים נמצא, אמנם, בתוך תחומי הארץ, אך מקומו כמעט ממש על הגבול, וכל תנועה, ואפילו במרחק הקטן ממנו, כרוכה

ובסכנה של חריגה מן הגבול. העדרם של הסכמי-גבולות נאותים ושל התאמת-שטחים לעומת המצב הקיים יכביד גם כאן לא-מעט על הגישה „התכליתית-לחלוטין“ למפעלי-ההבניה הדרושים, לפי שיש צורך בקצת יותר „מרחב-מרפקים“, וממילא, כל מה שנאמר בענין זה לגבי החצבאני (עיין לעיל) — חל גם על הדן — ובכלל זה גם האפשרויות הטמונות בו לפיתוחו אף באין הסכמים מן הסוג הנ"ל.

(3) הבניאס. כדוגמא בולטת ביותר לחוסר כל תיאום בין השגותיהם של אלה שקבעו פעם את תחומי הארץ לבין תביעת כלכלת-הארץ לפיתוח משקי-המים, מופיע הגבול שעליד הבניאס. בזמן שנחל הבניאס כולו זורם בתוך תחומי הארץ, הרי ראש המעין שלו נמצא בסוריה, בריחוק של כמה מאות מטרים מחוץ לגבול הארץ. אם ירצו הבונים ללכת כאן בדרך של הנוחות הטכנית התכליתית ביותר — יוכרחו להקים את „המבנה הראשי“ שלהם בסמיכות-מקום לאותו ראש-המעין. אף על פי שבזמנה הבטיחה הממשלה לסגל במקום הזה את התנאים כדרוש, בהתיעצות עם מומחים למים, בכל זאת לא עשתה ממשלת הארץ עד כה שום דבר בענין זה. ושוב: כל מה שנאמן בענין החצבאני והדן חל, בבחינת קל וחומר, על הבניאס.

(4) הירמוק. הירמוק הוא אחד ממקורות המים הפראיים והבלתי-מוסדרים ביותר בארץ. לפרקים עוברים — ויורדים, לטמיון — רוב מימיו שבאותה שנה במשך שטפונות סוערים מעטים ביותר. סבורים, כי אין דרך הגיונית לריסנו מהטייתו לתוך הכנרת. והדרך המתקבלת על הדעת היא זו המבטיחה, — נוסף על ניצול מימיו להשקאת עמק-הירדן משתי גדותיו, — גם תפוקת כוח הידרו-שמלי. עיי תפיסתו בגובה מתאים מעל לים-כנרת. אבל בסביבת אל-חמה נפגשים אנו בנקודת-גבול בין 3 ארצות — ארץ-ישראל, סוריה ועבר הירדן — וקשה עד אין שעור לחשוב על כל סידור הגיוני בתנאים אלה. אכן, אין דבר זה מן הנמנעות כלל, ושלוש הארצות זקוקות לסידור מתאים, טכני ומדיני גם יחד — אלא ששלטון ארץ-ישראלי הוא לבדו היכול להיות היום לכך. וכוח יהודי הוא לבדו היכול לבצע את המפעל — ושוב הוזכרנו אל בעיית המשטר והממשל בארץ הזאת כאל בעיית חיונית של פיתוח טכני וכלכלי שיטתי ומקיף.

ה.

שעה שענינים „משקיים-טכניים“ נהיים יסוד לקיומה של ארץ שלמה — הרי הם הופכים, ממילא, גם לענינים שב„מדיניות“. כך הוא — מעמדו של הנילוס בחייהן של מצרים והסודן, וכך — גם בכל תכנית השקאה כוללת של ארץ-ישראל. כאן מתבלט, שוב, הקשר שבין גורם משקי לגורם מדיני. כך, כל סידור מדיני או הנהלתי, אשר לא ישמור על שלמות הארץ — עשוי „לעמוד כעצם בגרון“ ולהכביד במידה לא מעטה על כל אחת מן התכניות השונות, — עם כל ההבדלים שביניהן. — בענין ניצול המים בארץ בהיקף ארצי! כי אין כאן מקום לגישה כמותית, מעין: „מילא, כבר גולו מאתנו כל כך הרבה, נשלים גם עם עוד קצת גזילה נוספת, ובלבד שתהיה לנו פנה משלנו“. שבה נוכל לעשות את חשבוננו הבונה בחירות ובאין-מפריע, — ואפילו תהא זו פינה קטנה שבקטנות“. לדאבון לבב, מבחינת כל תכנית ארצית לניצול המים בארץ, חמורה השאלה חמורה הרבה יותר גדולה, לעתים קרובות הרי היא שאלה איכותית, שאלת-יסוד. כי תהיה אשר תהיה הגירסא של התכנית הארצית שתתקבל בסופו של דבר — הרי כל אחת מהן מחייבת חופש של תנועה על פני השטחים וחופש של טיפול בכל עורקי המים, בלי לוותר על איזורים שלמים באיזורי-מעבר, ובלי ליצור מכשולים נוספים, על

מכשולי הטבע והטופוגרפיה המצויים ממילא: — כאותה הדוגמה שכבר הורגלנו בה, של מִי־הַצֶּפֶן לאדמות הדרום הרחוק — וההכרח המוחלט בחופש המעבר לקו־המים על פני אזורי־הגבעות והבקעות שבאמצע. ביצועה המלא של תכנית מים ארצית ייצור, איפוא, חטיבה גיאוגרפית־משקית אורגנית אחת, שלא תהא נתונה לחלוקה ולגריעה שרירותית. תוספת שיבוש מדיני־אדמיניסטרטיבי — נוסף על מידת שיבוש הקיימת והנתונה כבר, (בתוקף גבולות הארץ) גם כיום — עלולה, איפוא, להביא לידי הכשלת חלקים חיוניים של כל תכנית (מפני הוצאתם מתחום הסמכות הדרושה), ולגרום לקשיים עד אין שעור.

1.

כאחת הדוגמאות החותכות לסבך הקשיים והבעיות כמעט־ללא־פתרון, העלולות לצמוח מכל הפרה מוחשית של שלמות הארץ, יכולה לשמש התכנית החיונית כ"כ לבצועה, למשל, של מערכת־המחשבות אשר בהצעת לאודרמילק — לבנית התעלה הגדולה שתקשר את הים התיכון עם הים המלח. ישנם, כידוע, כמה גירסאות לתכנית זו; מהן גם הבנויות על כוח־הגרביטציה וגם גירסאות שונות בענין השאיבה. אך יש דבר יסודי אחד, השווה לכל הגירסאות — גם המצוינות כבר, וגם אלו שיתכן שעוד יבואו בזמן מן הזמנים — הלא הוא דבר בטחונה של התעלה ושמידתה מכל פגע, בימי מלחמה ושלוש כאחד. מובן מאליו הדבר, כי בתנאי מלחמה, אם תתפס התעלה ע"י אויב, — או, ייתכן, גם בלעדי כך, כפי שנמצאנו למדים מלקה ההפצצות והחבלות שבמלחמת־העולם — יכול להתהוות מצב חמור, בין מחמת אפשרויות של הצפת שטחים, ובין ע"י מניעת השימוש בכוח החשמל הרב העתיד להיווצר במורד־התעלה (בן 400 מטר, כמעט) — לכל כלכלתה וכל סדר־החיה של הארץ עתידים או להיות קשורים בו (ותלויים בו). באלפי נימים, ודאי, כי אכזר הוא ששיקולים אלה ימנעונו אפילו רגע קט מלגשת לבצוע מפעל מעין זה, משתפתח האפשרות הממשית לכך. הדבר שהמסיבות הנ"ל מחייבות אותו הלא היא זהירות בכל חישוב וסידורי־הבטחה הולמים (בדרכי־הבניה ובמערכת־המשמר); אך השיקולים הנ"ל משמשים מניע נוסף ורב־ערך לתביעה, כי תובטח שלמות הארץ ופיקוח אחיד על שטחה, בתנאי שלטון שיהא נושא בלתי־מפוקפק לריכוז המוגנים יהודיים בארץ ולהשתרשותם — דהיינו, שלטון בעל היעוד היהודי־המדיני.

2.

ואין לראות שאלות מסוג זה כבעיותיו של איזה זמן מרוחק, נושא לשלבים משלימים של תכנית־ארצית. אדרבא, התיקף הלא־מקומי — החבלי, ואף הארצי הכולל — של הבעיות הללו מתבלט כבר מראשית הצעדים לקראת פיתוח תכליתי ומוסדר כל שהוא. סבורים, כי כשלב הקרוב ביותר בכל תכנית בניה ושיבוש שהיא בשטח המים בארץ יבוא ניצול המים העליונים. והלא משגשים למלאכה זו — תתחיל ממילא מהפכה, שרשית־מעיקרה, בכל יחסי־השימוש, בין במים ובין בקרקע. כי ניצול המים העליונים יגרום לצורך בהעברת המים למרחקים — ודבר זה יצריך הסדרה לאלתר ביחס לזכויות המים והקרקע — בין בנקודות־המקור ובשטחי־השימוש, ובין באיוזרי־המעבר — דבר שלא ידענו עליו בתקופת ניצולם של מִי־הבארות בראש־זראשונה, כאשר היינו שמחים בחלקנו, ואיש־איש ישב תחת גפנו ותחת תאנתו.